

É R T E S I T Ő .

Philosophiai Propaedeutika. II. A logika elemei. Irta dr. Pauer Imre. 3-ik teljesen átdolgozott kiadás. 1883. Budapest. Eggenberger. 1 frt.

A philosophiai propaedeutika ezen 2-dik része befejezéseül akar »szolgálni azon bevezető tanulmánynak, melynek első részét a »lélektan elemei« képezik.« Minthogy pedig ez utóbbiról a M. Ph. Sz. I. évf. 388—395. lapokon nyilvánítottam igénytelen nézetemet, csak consequentiáját vonom amaz első lépésének, a mikor eme másikat is megteszem.

Pedig bajos ezt tennem, anélkül, hogy megjegyzéseimben olyan dolgokat fel ne hozzak, melyekben Pauer úr részemről, jóakaratsnak hiányát fogja találni. A jelen logika ugyanis 3-dik, egészen átdolgozott kiadásban jelenik meg, olyannyira megváltozott alakban, hogy egészen más könyv az, mint a melyet a 2-dik kiadásban találunk (megjelent 1876-ban). Pauer úr ugyanazt tette már a lélektannal is; ez is tökéletesen más munka s nem átdolgozása az előbbi kiadásoknak. S kinek volna joga, e miatt szerzőt kérdőre vonni? Távols legyen ez tőlem; csak constatálom, hogy Pauer úrnak bizonyosan fontos okai voltak arra, hogy a régi alakú műveket megtagadva, egészen új dolgozatokban adjon kifejezést változott tudományos meggyőződésének. Ezen okokat sejteni engedi Pauer úr, mikor azt mondja az Előszóban: »hosszú tanári pályám folyama alatt bőséges tapasztalatot szerezhettem magamnak aziránt is, hogy mit és mennyit lehet és kell, philos. műveltség dolgában, megkivánni attól, aki felsőbb tanulmányokkal sikerrel akar foglalkozni.« Ezen oknál fogva el kellett hagyni a 2-dik kiadást, melynek világosság tekintetében ugyanazon előnyei voltak, mint más formai logikáknak; ezt nem találta elegendőnek Pauer úr a 3-dik kiadásnál s azért írta ezen új művet. Meggyőződésének ezen változását egyrészt akadémiái előadásaiból merítette, másrészt azonban e változás előállítását nagyban siettetette Wundt V.

1880-ban megjelent nagy műve (Logik. Eine Untersuchung der Princ der Erk. st. 2 Bände), melynek azonban eddig csak egy kötete jelent meg, s melyet Pauer úr, mielőtt a 2-dik kötetből meglátta volna, vajjon mit bír el az 1-ső kötetben leített alap, azonnal, mint »elismert tekintély örök becsű művét« forrásai közé fogadott fel. Ezen mű oly hatalmas impulsust adott Pauer úr gondolkodásának, hogy az 1876-ki kiadást tökéletesen elvetve, új könyvet írt ezen »örökbecsű forrásból« ki. Egy rövid év tehát elég volt ahhoz, hogy a formai logikának, melynek két kiadást szánt, helytelenségéről meggyőződjék.

Nyilván való, hogy ennek folytán Pauer úrnak módszeres nézetei is teljesen megváltoztak. 1876-ban még így szólt: »Úgy vagyok meggyőződve, hogy középtanodai használatra szánt tankönyvnel, . . . egyáltalán céltévesztett eljárás a hosszadalmas, kimerítő tárgyalás. Nézetem szerint a tankönyvnek egyszerű vezérfonálul kell csak szolgálnia, mely ne tartalmazzon semmi fölöslegest, hanem csak annyit, a mennyi a kiszabott idő alatt lelkiismeretes tárgyalás mellett el is végezhető; commentáruul a tanár szóbeli fejtegetései és felvilágosító értelmezései szolgálnak« (Előszó a 2-dik kiadáshoz). Mekkora haladt e tekintetben is Pauer úr! most az ő ideálja az összefüggő tárgyalás, hosszadalmas abstract fejtegetés 145 sűrűn nyomott lapon végig, polemia és gúny saját maga ellen (a 2-ik kiad.-ban), s ezt most állítja fel, a mikor a propaedi.-nak 3 heti órát szánunk egy osztályban! Bizony történnék még csodák! *

Nincs jogom e feletti legszerényebb csodálkozásomat is kifejezni; tisztelem a szerzők azon jogát, hogy szellemi gyermekeiket tetszés szerint kitegyék a Taygetonra, megtagadják vagy nagyra neveljék, tetszésök szerint. Mondom, nincs ehhez jogom, tempora mutantur! De nem titkolhatom azon érzésemet, hogy P. úrnak 1880-ig hirdetett »meggyőződés« nem igen mély alapokra lehetett fektetve, a mikor egy műnek olvasása eleget volt ahhoz, hogy a »meggyőződést« feldöntse, s nemcsak azt, hanem az egész tant is, melyet addig igaznak vallott. Mert mostani logikai munkájának álláspontja, szelleme, berendezése teljesen más, mint a 2-dik kiadásé. S egy munkának hatása alatt állott; mert a mű első része (1—82, az egész log. elemtan) Wundtból van szedve, amely tételemet nem czáfolják meg a 14-ik lapon felsorolt »források«, — mert ezek csak avatatlanoknak imponálhatnak. Volkelt, Lipps, Mill Stuart és Horwitz — ugyan ki ne mosolyogna egy oly művön, mely ezen különböző, sőt ellentétes írók dolgozataiból akar összeállítva lenni! Mondom, ezek mind csak »ornamentumok«, nem források. Az egész

* V. ö. ezen változásnak kapcsolódó s mégis nagyhangú indokolását a M. Tanügy. XI. köt. 27—35. ll. (1883.)

első résznek forrása csak Wundt, a kit annál fogva egyes helyeken citálni — legalább is felesleges, hogy másnak ne nevezzem.

Hogy pedig a szíves olvasó maga lássa, mit ért Pauer úr »elismert tekintélyek örökbecsű műveinek forrásokul használásá alatt«, kénytelen vagyok ide (bár igazán sajnálom a helyet, melyet rápazarolok) tenni, számtalan helyett, csak néhány példát.

Pauer 16. l. »Az assimilatióknak akkor van helye, midőn valamely, a tudatba belépő képzet, legtöbb esetben külső benyomások alapján elkezdett érzékképzet, egy más, vele hasonló képzetet reprodukál, amelyvel egyszersmind egy képzetbe összeolvad.« Wundt. Logik. 15. »Eine Assimilation findet dann statt, wenn durch eine neu in das Bew. eintretende Vorstellung, meist eine unmittelbare Sinnesvorstellung, eine frühere ihr ähnliche reproducirt wird, und wenn nun diese beiden Vorstellungen zu einer einzigen verschmelzen.«

Pauer 17. l. a komplikációról. »Igy komplikálódnak valamely testre vonatkozó látás és tapintás-képzetek, tehát a test alakja és színe. annak halmazállapotát jelző képzetekkel, melyekhez még a szaglás vagy izlés képzetei is járulhatnak;« Wundt 17. l. »So compleiren sich die Gesichtsu. Tastvorstellung eines Körpers, seine Gestalt u. Farbe mit seiner Härte u. Rauhhigkeit; zu beiden kann noch eine Geschmacksvorstellung hinzutreten u. s. w.«

Pauer 17. 18. l. »Egy másik alakja a complicatióknak, az érzékbenyomásoknak (!) bizonyos mozgásokkal való összeköttetésében áll; melyek egyszersmind bizonyos megfelelő mozgás-képzetekkel kötvék egybe.« Wundt 17. 18. »Eine zweite Form der Complication entsteht in Folge der Verbindung gewisser Sinnesindrücke (!) mit Bewegungen, welche dann die entsprechenden Bewegungsvorstellungen hervorrufen.«

Pauer 22. l. »Ilyen — legegyszerűbb — esete pl. az agglutinatióknak valamely egyforma és egyszerű képzeteből álló sornak rhythmikus tagolása« Wundt 30. l. »Den einfachsten Fall einer solchen Agglutination bietet die rhythmische Gliederung einer Reihe gleichförmiger u. einfacher Vorstellungen z. B. auf einander folgender Pendelschläge.«

Pauer 23. l. »Erre a psychol. folyamatra is számos példát szolgáltat a nyelv, melynek újabb szóképzéseiben az átmenetet az agglutinációtól a teljes egybeolvadásig sok esetben nyomról-nyomra kimutathatni.« Wundt 31. »Auch für die Verschmelzung bieten sich vorzugsweise auf dem Gebiete der Sprache charakteristische Beispiele dar. In verhältnissmäßig neuern Wortbildungen kann man zuweilen unmittelbar den Uebergang von Agglutination zur Verschmelzung verfolgen.«

Pauer 27. »Fejlődésének további stádiumában a fogalom még három psychol. változáson megy keresztül. Az első az uralkodó elemekkel összeolvadt repraesentativ-képzetnek elhomályosodásában áll. A második maguknak az uralkodó elemeknek elmosódásában és külső jelök: a megfelelő nyelvhang (!) által való helyettesítésében« Wundt 47. »Die bis jetzt erreichte Entwicklung überschreitet der Begriff schliesslich noch durch zwei bedeutsame psychol. Veränderungen, (die einander parallel gehen müssen, weil sie sich gegenseitig bedingen) = »a két első parallel halad egymás mellett, mert egymást kölcsönösen feltételezik« Pauer 27.) Sie bestehen 1, in der Verdunkelung der mit den herrschenden Elementen verschmolzenen repraesentativen Vorstellung und 2, in der Verdunkelung der herrschenden Elemente selbst u. ihrer Ersetzung durch ihr äusseres Zeichen, den Sprachlaut (!)«

Hogy már most a szíves olvasó lássa, hogy nemcsak az első lapokon, hanem az egész első részen végig ez Pauer úr módszere, fordítsunk vagy 20 lapot s folytassuk a kínos munkát.

Pauer 45. »az ítélet functiója nem abban áll, hogy összekapcsol fogalmakat, melyek egymástól szétválasztva keletkeztek, hanem abban, hogy egységes képzetből kiválaszt fogalmakat.« Wundt, 136. »Demnach bringt das Urtheil nicht Begriffe zusammen, die getrennt entstanden waren, sondern es scheidet aus einer einheitlichen Vorstellung Begriffe aus.«

Pauer u. o. »Mert csakis ezen feltevés mellett érthető meg, hogy minden ítélet egy befejezett gondolatot képez, és új képzetek appositíója folytán sem fejthető in infinitum, mint ez az associatív képzetoroknál történhetik.« Wundt 137. Denn nur unter dieser Voraussetzung wird es begreiflich, dass das Urtheil ein geschlossener Denktact ist u. niemals durch fortwährende Apposition neuer Vorstellungen gleich einer Associationsreihe, ins unbegrenzte verlaufen kann.«

Pauer 72. »a tudományos használatnál az összehasonlításra felvett tulajdonságoknak a tárgyak rendszeres összehasonlításából kell származniok. Minélfogva a következtetést megelőzőleg, már feltételeztetik itt bizonyos gondolkodó tevékenység, mely a következtetés tartalmában nincs meg, hanem a melynek eredményét kell felhasználnia és regisztrálnia. Ez a tevékenység pedig analitikai természetű.« Wundt 325. »Bei der wissenschaftl. Anwendung derartiger Schlüsse ergeben sich nun die zur Vergleichung benutzten Merkmale stets aus einer systematischen Vergleichung der Gegenstände. Auch hier setzt daher der Schluss eine begleitende Denktätigkeit voraus, die in der Form des Schlusses (Pauer ur »tartalomnak« értette!) selbst nicht enthalten ist, sondern deren Resultate nur von demselben registriert und benützt werden. Diese Thätigkeit ist . . . analytischer Art.«

Kénytelen vagyok az összeállítást hely szűke miatt abbahagyni; de reményem, hogy a szíves olvasó világos képet nyert Pauer úrnak »felhasználási« módszeréről s megjegyzem, hogy ez így megy végig, kisebb-nagyobb vastagsággal, az egész művön. Ennyit sem hoztam volna fel, ha Pauer úrnak egy régebbi kifogása nem állana szemem előtt, hogy egy 600 lapra terjedő munkát szó szerinti nem lehet excerpálni. Pauer úr ezen állításának bebizonyításával adós maradt; én azt hiszem, hogy ügyes ember igenis eszközölhet szó szerinti excerptumot ily rövidségben s épen azt csodálom leginkább P. úr művein, hogy neki sikerült ekképen szerkeszteni azokat. Vannak neki saját változtatásai, így pl. 49. l. ezen példa: Franciscus Josephus regnat, holott Wundt mint afféle görög ember *Κύριος ἐβασίλευε*-vel példálódzik; de ilyen nagyobb momentumokon kívül az első része egészen a Wundté, semmi sem Pauer úré. Ha hozzá teszem azon tényt, hogy P. úr még a képletekben is ugyanazon betűket használta, melyeket Wundt, akkor azt hiszem alapos azon állításom, hogy ezen jelen munkája is minden tekintetben önállóan excerptum. S hogy ilyen kezelési mód a magyar philosophiai irodalom niveauját nem fogja emelni, ez iránt minden gondolkodó ember helyesléset vélem elnyerhetni.

Nézzük már most a munka tartalmát. Pauer úr erről ékkép nyilatkozik. »Feladatomban itt is csak az volt, hogy a tudomány mai álláspontján nyert eredményeket oly formában dolgozzam fel, hogy a munka megfelelő befejezéséül szolgáljon azon bevezető tanulmánynak« stb. (l. fent). Pauer úr ezen művénel ép úgy fogja kívánni, hogy mint iskolai könyvet bíráljam, mint köve- telte tőlem a lélektanra vonatkozólag. S azért, bár bajos Wundt ellen rövid cikkben polemizálni, megteszem neki mégis a kíván- ságát. Mértékem ennél az legyen, hogy iskolai könyvben megál- lapodott módszeres vagy ismereti eredmények legyenek foglalva. A mi nem az, annak iskolai könyvben helye ne legyen.

Pauer úr azt állítja, hogy »a tudomány mai álláspontján nyert eredményeket dolgozta fel.« A »feldolgozásról« szóltunk; láttuk az eredményeket. »A tudomány mai álláspontján.« Ezen első phrasist kissé bonczolnunk kell. Pontosabban így kellene szólni: a logikai tudomány mai álláspontján, — mert csak logikával van itt dolgunk. De hol van ezen »mai állás- pontja« a logika tudományának? Pauer úr Wundtban találja, a mi nagyon kényelmes dolog; de nem oly könnyű helyességének bebizonyítása. Jevons, Boole, Trendelenburg, s az évenként nagy számban megjelenő formai logikák nem igényelhetik ugyanazt, hogy a tudomány »mai álláspontjáról« vannak írva? Pauer úr annyira rabja egy könyvnek, hogy e mellett sem magának nincs gondolata, sem másoknak kutatásait fel nem használja. Pedig a mit ő fogadott el, azon tan a legkétesebbek egyike, melyet most is tagadnak számosan, s a mely ha elterjedne, csak- ugyan feldöntené a logika értékét, mennyiben oly előzményekhez kötné, melyek annak önállóságát megszüntetnék. Ugy látszik, Pauer úr oly könnyen lebegett végig az egész tanon, hogy észre sem vette, milyen süppedékes a talaj, melyen járt; s azért a nél- kül, hogy őt meg akarnám erről győzni, (mert arra reményem egyelőre nincsen) a szíves olvasók megítélésére bízom következő megjegyzéseimet Pauer ur (illetőleg Wundt) logikai álláspontját illetőleg.

Wundt szükségesnek találja, hogy az alapokban normatív logikai törvényeket a gondolkodás lélektani lefolyásából levezesse, vagyis a logikát lélektani alapra fekteti Szerinte a logikai gondolkodás az apperceptio activ működésétől veszi normatív jelle- mét s azért a képlefolyás menetét kell taglalnia addig, míg ezen activ apperceptio közreműködését jelezheti. Ugyanezt teszi Pauer úr is, ki művének 20 lapján végig fejtegeti a logikai gondoko- dás kifejlődését. Nem látni ugyan át, miért nem tette ezt Pauer úr már a lélektanban; de emlékezni kell, hogy a mikor Wundt lélektanát excerpálta, akkor még ennek logikája nem volt készen s azért Pauer úr »hosszú tanári pályája« daczára sem tudta, mire lesz majd szüksége a logikában. Wundtnak ezen többektől

megtámadott s már Kant által is tiltott eljárása mármost a logikában a lélektani momentumot hozta felszínre, mi által a tisztán logikai jellem háttérbe szorult. Azon szükségképeniség, melyet a formai logika oly szépen juttat a tanuló tudatába, a lélektani alapon nem tartható meg, valamint azon architectonikus szépség sem, melylyel a formai logika s Pauer úr 2-ik kiad. is büszkélkednek. — Mert minden lélektani kérdésnek alapja az: miként folyik le a gondolkodás? minden logikainak pedig az: miért igaz ezen lefolyása a gondolkodásnak? Azon kibuvó, hogy a logikai gondolkodás biztosságát az apperceptio activ közreműködése garantirozza, igen szerencsétlen gondolat; mert ha ezen apperc. teszi igazzá, akkor ez apperceptio maga az értelmi, a logikai, mely a gondolkodást szabályozza s akkor az apperceptionnak, nem a tőle igazgatott képsornak a törvényei teszik a logika tulajdonképeni tárgyát. Sokkal közelebb járt e tekintetben az igazsághoz a herbarti tan, mely a gondolatok jelentésében kereste azok logikai igazságát.

Ha már ezen lélektani alap is félrevezeti a tanulót s arra szoktatja, hogy a képek lélektani lefolyását máris logikainak tekintse, akkor még nagyobb bajnak látszik nekem az, hogy az ilyen alapon eszközölt felosztások a logika egyszerű törvényeinek ellenmondanak, s hogy sok olyan tételt kell a tanulónak megtanulnia, a melyek a logikát tiszta értelmi alakjában egyenesen megsértik. Így Wundt szerint a logikai gondolkodás főeszköze, a fogalom, »a tudatra nézve nem létezik — csak postulatum« (Pauer 25 l.), sőt a fogalom csak »repraesentativ« képzet s többnyire csak szó; pedig P. ur ezt is jobban tudta a 2-dik kiadásban, mikor a fogalmat eszményképnek ugyan, de »elérhetőnek« tanította (13 l.). Ellenben nem tanulja belőle a tanuló, hogy a fogalom jegyei között van határozott különbség, a mire pedig lépten-nyomon szüksége van, mihelyest tudományosan gondolkodni kíván. A tanuló hall ugyan valamit a »körről« (P. 41); de hogy mi a fogalomnak a köre, azt sehol sem mondják neki, valamint azt sem, hogy a kör és tartalom között milyen viszony van, a mi nélkül pedig az ítéletek megfordításának magyarázata csak oly ingadozó és empirikus, mint Pauer urnál.

Miután pedig a fogalomnak régi meghatározását elhagyták, el kellett nyilván hagyni annak felosztását is, s hogy mit nyer ezen alapon a tanuló, azt a következő összeállításból láthatni. A fogalmak közt vannak Wundt szerint következő viszonyok: 1. azonosság, 2. subordinatio, 3. coordinatio, 4. függés, 5. állító és tagadó fogalmak, 6. disparat fogalmak. A formai logikának tiszta megkülönböztetéseivel szokott szem azonnal látja, hogy itt kétféle osztási alap van szem előtt tartva, ugymint a tartalom és a terjedelem, s be fogja mindenki vallani, hogy semmiféle logika nem képes zavartalannak kimutatni egy elosztást,

mely az osztás azon követelésének nem tesz eleget: ne sit confusa divisio.

Ha már most az alapoknál ilyen logikátlan eljárásra szoktatjuk a tanulót, akkor az ítéleteknél nem csodálkozhatunk, ha még inkább megzavarodik, mikor azokat a (tölem példászerűnek el nem ismert, de mégis átlátszó) régi elosztás helyébe a nyelvészeti szempontnak előtérbe tolásával osztályozzuk. Pauer úr Wundt után váltig állítja, hogy »az ítélet és fogalom egyidejű« s polemizál az eddigi logika (s így maga) ellen (is), mely a fogalmakban látja »a gondolkodás első tényezőit« (Pauer úr 2-ik kiad. §. 29.). De miért akkor mégis más a fogalom és más az ítélet (a mint azt a 3-ik kiad. 45 l. sem meri tagadni)? Azon belátás, hogy az ítélet egy synthesisnek felbontása (46. l.), maga is bizonyossága annak, hogy a fogalom a prius s aztán jön az ítélet. Ezen két processusnak egyidejűségét állítani csak annyi, mint a tanuló megzavarására szavakkal játszani. S ha végül hozzá adjuk, hogy a copula nem is tartozik az ítélet alkotó részei közé (49. l.), akkor a zavar tökéletes. Itt áll előttünk az önmegoszló hegeli fogalom, csakhogy szóvá destillálva s világot átfogó vasztágáról bőrig lesóványítva!

Pedig hiába tagadjuk a copulát, mint 3-dik alkatrészt. Soha e nélkül öntudatos ítélet nem volt s nem is gondolható; mert az ítélet öntudatos synthesis s e synthesis kifejezője a copula. Azért Pauer úr már a 2-ik kiadásban belesusztatta ezen 3-dikat »a kettő közti viszony« neve alatt s ezen 3-dik k.-ban is ott szerepel a »viszony« formái alatt a kiküszöbölt 3-dik tag. Az ítéleteket t. i. most 1. alany, 2. állítmány, 3. viszony szempontjából fejtegeti. De e 3 részt logikai értékük szerint megítélni nagyon bajos; annyi bizonyos, hogy jobbat nem nyerünk ezzel, mint a mit a régi logika nyújtott. Ha ugyanis alany szempontjából 1. határozatlan, 2. egyes, 3. többes ítéletek állíthatnak, ugy ez semmivel sem világosabb, mint a régi quantitas fajai, de igenis nagy mértékben problematikus s nem oly elvi következmény, mint a formai logikabeli elosztás. Ha viszont az állítmány szempontjából 1. elbeszélő, 2. leíró, 3. értelmező ítéletek állíthatnak, ugy ez nem logikai, hanem inkább rhetorikai szempont. S végre viszony szerint 1. azonos, 2. subordinált, 3. coordinált, 4. függő, 5. állító és tagadó, 6. disparat ítéletekről szólni, oly logikai zavar, mely ellen méltán hivatkozhatunk a formai logika biztos és átlátszó alakzataira. Mert itt különböző kategóriák vannak összevegyítve, ugy mint fent a fogalmaknál s a függő (hypothetikus) ítéletek egybeállítását a pozitív és negatív ítéletekkel alig támaszthat elegendő igényt arra, hogy tisztán logikai szempontból elnyerhesse elismerésünket.

Mivel pedig mindezen tanokban Wundt és Pauer úr mindig csak azt nézi, mi van? s nem kutatja azt, minek kell

lennie, ha normatív tudomány akar lenni a logika, azért ott, a hol a formai logika saját elvével igazolni bírja tételeit, Pauer úr az egyszerű empirismusnál marad s bizonyítani tételeit nem tudja. Ilyen tehetetlen a tana pl. az ítélet megfordításánál; megkülönböztet ugyan a) egyszerű b) részleges megfordítást c) contrapositiót; de logikuma a dolognak hol marad? Az, hogy az ítéletek ekképen megfordíthatók, ez lélektani valóság, empirikus tény; a logikuma pedig abban rejlik: kimutatni, mely ítéletet miképen lehet és kell megfordítani. — Egy másik példát nyújtanak azon tételek, melyeket P. úr a mű 63. lapján ad a következtetésekről. Először is csodálkoznom kell, hogy Pauer úr itt a kategorikus zárlatnál modus ponens és modus tollens közt teszen különbséget, a mikor Barbara és Celarentről szól. A formai logika e két kifejezést a vegyes hypoth. zárlatokra alkalmazza s Pauer úr, ha f. logról szól, nincs feljogosítva, annak terminusait tetszése szerint alkalmazni. A speciális tételek közül pedig a következők tévesek: 1. hogy minden syllogismusnak általános tételből kellene kiindulnia, a mi ellen csak Disamist, Bocardót, Dimatist hozom fel, 2. hogy az alsó tételnek állító ítéletnek kell lennie; a mi ellen a Camestres, Baroco is elegendő tanúságok. Általában Pauer úr ezen törvényeket a 2-ik kiadásnál jobban tudta s ha most a »dictum de omni et de nullo« felett mosolyog, akkor ezt csak sajnálni lehet; mert az ő mostani berendezése, melyhez képest a 2-ik kiadásé arany, logikai alapon nélkül szűkölködik.

Avagy milyen logika rejlik abban, ha így osztjuk el a syllogismusokat 1. egyjelentésű (Identitätsschlüsse, Wundtnál), 2. subsumptiv, 3. feltételes, 4. fogalmak vonatkozásait kifejező következtetések? Ha Pauer úr ezeknek logikai alapját szíves volna kifejteni, igen nagy hálaára lekötelezne. Addig, míg ezt nem teszi, egyebet nem láthatok ezen berendezésben mint kritika nélküli átvételt Wundtból, a melyet annak ítélettana követelt ugyan, de nem igazolt.

Nem lévén azonban feladatom Wundt logikájának bírálata, nem folytatom a munka tartalmi fejtegetését tovább, hanem visszatérek oda, a honnan kiindultam. Pauer úr »a tudomány mai álláspontján nyert eredményeket« akart ezen művében közölni. Én igyekeztem figyelmessé tenni őt arra, hogy a Wundt-féle tanok épen nem »eredmények«, hanem egyszerűen feltevések, még pedig igen is kétes becsű feltevések, melyeket Pauer úr minden kritika nélkül, meg nem fontolva logikai értéküket, átültetett magyarba ugyanazon nehézkes formában, melyben az eredetinek tudós szerzője azokat közölte. Ilyen kétes tanokért elhagyni a régi logikát, mely oly felette egyszerű és világos, s a mely tanait minden ponton elvileg igazolni is képes, — az lehet Pauer úr magántetszése; de iskolákban nem szabad

a logikai szükségképeniség tanait a kapkodás terére vezetni, az iskolában ébren kell tartani azon tudatot, hogy a logika szigorúan demonstráló tudomány s minden logikai könyv, mely ezt nem teszi, iskolai használatra ép oly alkalmatlan, mint Pauer úré.

Fordítsuk már most figyelmünket a munka egyéb jellemző vonásaira. Az első rész, mint említém, Wundt műve után készült; a 2-dik (75—145. ll.) John Stuart Millben találja a forrását. Comtenak citált műve csekély hatással volt rá, Bacon Organuma pedig semilyennel. Különbösen is csak tájékozatlanságot árul el szerző úr, mikor egy iskolai kézikönyv egyik szakasza számára Bacon lélektani s Comte positiv logikai tudományfelosztását egyformán hozza fel »forrásul«; mert a kettő teljesen ellentmond egymásnak. Ezt azonban megelőzni kívánom. Sokkal nagyobb baj az, hogy Pauer úr műve ezen kettős forrás miatt részleteiben össze nem függő két részből áll, mintha csak a tanulónak az agglutinatio egy nagy példáját akarta volna szolgáltatni. A lélektani alapon dolgozó Wundtot s a positiv alapon elmélkedő Millt egyszerűen összeszerkeszteni nem lehet; okvetlenül el kell hagyni Wundtot ott, a hol Mill kezdődik. Ez azonban Pauer úrnak igen könnyű volt, mivel Wundt műve épen ott végződik, a hol Millből folytatását szedhette, t. i. a rendszer-tannál. Akkor ugyanis még Wundt 2-dik kötete nem volt megírva s így »forrásul« nem szolgálhatott. De épen ezért egy hatalmas rendszeres hiatus is állott be Pauer úr művében, mely nem csak abban nyilatkozik, hogy a mit az 1-ső rész jelzett, azt a 2-dik mellőzi s ki nem fejtí, hanem abban is, hogy a másodikkal egész szellemi iránya más, mint az elsőé.

Az előbbeni tételt igazolandó megemlítem, hogy az elem-tanban szükséges kijelölni azon ítéleteket, melyeket a rendszer-tan az ő formái számára használ. Ezt meg is tette Wundt, s Pauer úr bona fide utána; de míg Wundttól reméljük, hogy ezen kijelölt ítéleteket a rendszer-tanban érvényesíteni fogja, addig Pauer úr az említésen kívül semmi hasznát sem tudta venni Wundt újmutatásának. Így pl. Wundt (Logik 163. l.) a definitio helyét az »értelmező« ítéletben jelöli meg s ugyan oda tette azt Pauer úr is (53. l.). De a definitio tárgyalásánál ezt már végképen elfelejtette azért, mivel a definitiót Mill Stuart-ból vette (85. l.) Hasonlóképen Wundt (L. 178. l.) az osztás alakját a disjunctiv ítéletben találta, úgyszintre Pauer úr is (55. l.); ennek következményeit sem vonja Pauer úr az elosztás tárgyalásánál (87. sk. ll.), melyet szintén Millből szedett. Épen olyan az inductio megállapítása a többes ítéleteknél (51. l.), a melynek legkisebb nyomát sem láthatni az inductio taglalásánál. Végül ugyan ide számítandó

az is, hogy a syllogismus és a bizonyítási eljárás közti összefüggés egészen lazsa. A két főrészt annál fogva csak egymás után jön, de nem folyik egymásból, nem támaszkodik a második az elsőnek eredményeire. Ez más tudományban talán csekély baj, de logikában alapos rendszeres hibának tekintendő.

Különben a második rész, mely a definitio, divisio, bizonyítás s módszer tanával foglalkozik, határozottan biztosabb alapokon nyugszik, mint az első; s ha volna is itt-ott kifogásom Mill nominalismusa ellen pl. kivált a definiciónál, úgy a hiányokkal kibékít az, hogy az inductiv módszer helyesen és világosan van közölve. A tudományok elosztásának behozatala is érdemes munka, habár Comte positivistikus tana nagyon is háttérbe szorul, hierarchiája fontosságában nincs méltatva, társadalmi módszere pedig nagyon homályosan van tárgyalva; de legalább arra figyelmeztet, ha nem is a dia, a mit iskolai könyvnek adnia kellene.

Eltekintve ezen nagyobb hiányoktól, melyeket az előbbiekben jeleztem, bírálói tisztemhez képest a kisebb, bár nem kevésbé jellemző hibákat is kell felhoznom, melyeket következő csoportokra oszthatni. 1. rendszeres tévedések, 2. értelmi hibák, 3. a tárgyalási módor. Mindezekre nézve csak a főbb dolgokat akarom említeni.

1. Rendszeres vétségek ott lelhetők, mikor bizonyos dolgokat oly helyen tárgyalunk, a hol azok számára a logikai előzmények nincsenek. Ilyenek közül felhozom a következőket:

41. l. Pauer úr a fogalom köréről szól, holott sehohsem magyarázta;

47. l. az analytikai és synthet. ítéleteket fejtegeti, mikor az ítélet alkatrészeiről még csak 49. és 50. lapokon szól;

51. l. inductiv általánosításról beszél, a hol azt a tanuló még nem értheti;

62. l. az »ismeretes 4 Aristotelesi alakzatot« említi, pedig még csak ismertetni kellene a tanulóval;

63. l. polemizál a syllogismus ellen, melyet még ki nem fejtett;

81. l. az inductiót taglalja a definitio előtt.

2. Értelmi hibák az eredetinek felületes megtekintéséből s gondatlan összeállításból magyarázhatók.

Első sorban megemlíthető, hogy a mű a 82. laptól, mikor Millnek befolyása alá kerül, nem szól többé fogalmakról, hanem »nevekről.« Ennek magyarázata könnyű; a mit a formai logika fogalomnak nevez, azt Mill »name« alatt tárgyalja. De a terminológiának ezen gyors, átmenetnélküli változása minden esetre jellemző.

Második helyen felhozom azon sajátos eljárást, hogy Pauer úr a definitio előtt szól az inductióról (75—82 l.), át-

véve ez utóbbit Millből, pedig 106. lapon újra rátér. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy Pauer úr az inductív következtetést és az inductív módszert összetévesztette. A közönséges logika az elemtan végén szokta az inductív és analogia szerinti syllogismusokat elővenni. P. úr is szükségesnek vélte, pedig rá nézve Wundt már a 72. dik lapon megjelölte a helyet. Hogy pedig itt csakugyan az inductív módszerről s nem az inductív syllogismusról van szó, azt a Millből (II. 6. 7. Gomperz ford.) szedett egész szakasz bizonyítja; s hogy syllogismust értett alatta Pauer úr, azt könyvének ezen passusa mutatja: »a syllogismus mellett a következtetési művelet másik nevezetes formája az inductio.« S az említett helyen nem is volt a rendszer tekintetében másnak helye, mint »következtetési műveletnek.« Mert az inductív eljárás alapjának fejtegetését Mill is a definitio után helyezte (II. dik köt. Gomperz).

Mulattató, mert mutatja, mily hamarosan van a munka dolgozva, azon felcsérélés is, melyet Pauer úr Wundt tételével végzett a 15. lapon. E szerint a synthesisnek két faja van. »Az egyik extensiv, a másik intensiv synthesisnek nevezetik. S az első kivált a hallás-képzetek, de az izlés és szaglás képzeteinek kifejlődésénél is szerepel, a második a látás és tapintás képzeteinél.« Ez teljesen megfordítva igaz s jóakaró olvasó ennek magyarázatát sajtóhibában keresné. Mivel azonban Pauer úr nálam jóakaratot apriori sem tesz fel, azért én az igazi magyarázatot adom ide, ha kellemetlenül hatni talál is. »Az egyik extensiv — a második intensiv nevezetik«, — ez a mondat Pauer úré. Ehhez azután hozzá agglutinálta: Wundtnak ezen mondatát: »Wir können die erste Form (Gehörvorstellungen) die intensive, die zweite als die extensive Synth. bezeichnen« (Logik 11. l.). A mit Wundt elsőnek nevez, azt nevezi Pauer úr változatosság kedvéért másodiknak; s innen a quid pro quo mulattató alakja.

Nem rosz különben a 137. l. előforduló tétel sem. P. úr itt azt vitatja, hogy a »lélektani jelenségek közt olyanok is vannak, melyek-él az okok hatása chemiai.« Utána néztem s Mill III. 255. ezt találtam: »a lelki élet törvényei néha mechan., néha chemiai törvényekhez is hasonlíthatók.« Tehát csak hasonlíthatók! De alább az áll: »Dieses sind daher Fälle von chemischer Wirkung im Geistesleben.« Pauer úr csak ezt vette tekintetbe s csinált belőle »chemiai hatást« valósággal, holott Mill csak analogonját értette. De ha Mill úgy értette is: nem lenne szíves Pauer úr megmondani, hogy az általa méltán oly nagyra becsült Wundt »örök becsű műve« hol enged az associatiónál chemiai hatást? Talán az intensiv synthesisnél? Azt hiszem, Wundt megköszönné, ha ekkép interpretálnák. Ebből az

a tanulság, hogy mindenféle álláspontokat csak akkor egyeztet-
het az ember okosan, ha azokat érti is.

Végül melleleg emlitem, hogy a 111. lapon álló példa a jegecedésről rossz; Pauer úr tudhatta volna, hogy azóta Mill maga is revokálta.

3. Végre a mű előadási modoráról kell szólnunk, érteve alatta a tárgyalás szellemét és a nyelvet is. A munka első sorban középtanodáknak van szánva. E tekintetben eltérők lehetnek a nézetek a problémák megválogatására nézve; de abban, azt hiszem, egyezni fog véleményem a többi szaktanárokéval, hogy középiskolában abstract fejtegetések, oly magaslaton tartva, milyenen áll Wundt és Mill műve, középtanodái növendékeknek egyáltalában megemészthetetlenek. Tessék elolvasni azt, a mit pl. 137. 138 l., a módszerről mond Pauer úr, vagy ama szór-
szálhasogató, teljesen felesleges részleteket a 47. 57. 58. 63. 93 s más lapokon, — hogy az olvasó igazat adjon nézetemnek. Gyakorlott elme is nehezen küzködik meg velök. Lehetett volna ezen is segíteni példákkal; a példa nem bizonyít ugyan, hanem illusztrál mégis. De ilyeneket a legkényesebb helyeken pl. a gondolat dualitási törvényénél (30—34. l.) hiába keresünk. másutt is csak elvétve találunk, — a hol t. i. Pauer úr az eredetiben készen lelte. Ez egyik legfőbb nehezítője a meg-
értésnek.

Egy másik, iskolai könyvbe nem való, jellemzője a műnek a polemikus hangulat. Wundt és Mill, a kik ellenálló táborokkal küzdenek, a támadást és czáfolást nem mellőzhetik; de mit keresnek ilyen polemiák fiúknak szánt könyvekben, kiket még csak be akarunk vezetni a logikai gondolkodás finomságaiba? Ilyen polemiát (és többször szerencsétlen polemiát) találunk 47. l. a synthetikus itéleteknél Kant ellen; 63. l. a dictum de omni miatt a formai logikával; ugyan ilyen a syllogismus elleni harc 65. lapon; a definiciónál 83. l. s végre 93. l. egy »ugyan-csak erős philos. előítéletéről«, melyet Kant hozott fel az apriorival, s melyet (csodálatos) Pauer úr maga is osztott még csak néhány év előtt (Logika 2 dik kiad. 52. l.). Nem mulatságos-e kivált ez utóbbi átváltozás? Az egész művön pedig bizonyos, szavakban nem foglalható idegesség huzódik át, mely nagyon is elüt a biztosság azon nyugodt hangjától, melyen a megállapodott tudás szólni szokott.

Nem akarok nyelvi részletekbe bocsátkozni. A »nyelvhang« (27. l.) szerencsétlen »Sprachlaut«, a differenciált »külzeléknek« (42) nem szép, »ugyanevezett logikai artefacta« — a mi Wundtnál így hangzik »sie besitzenden Charakter log. Artefacta« — azaz mesterséges alakzatok; — a kísérlet »kiterjeszhetőbb a megfigyelésnél«, a mi Millnél így hangzik »a kísérlet a megfigye-

lésnek kiterjesztése« t. i. más térre is; — ezek csak esetleg kiszemelt gyengeségek, melyekhez hasonlót bárhol találhat az olvasó. Egyről azonban jó lenne leszoknia Pauer úrnak, ama latinosságról t. i., mely a relativumok folytonos használásában végtelenül sérti minden lapon az embernek fülét.

Böhm Károly.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Mind. January 1883. No. XXIX.

I. Psychology and Philosophy, by the Editor (Robertson). Szerző hibáztatja azon philosophusoknak nézetét, kik azt hiszik, hogy mindent tettek, ha valamely fogalomnak lélektani eredetét kimutatták; ezután még csak következik a gnoseologiai feladat, t. i. meg kell vizsgálni az egyes fogalomnak érvényességét és fontosságát. II. Propositions with a View to Proof, by Alfred Sidgwick. Író az ítéletek tanát logikai szempontokból tárgyalja. Szerző szerint főszólyt arra kellene fektetni, hogy az ítélet viszonyt fejez ki; tehát a viszonyoknak mindkét tagjáról van szó, nemcsak az alanyról. Az alany csak annyiban különbözik az állítmánytól, hogy tőle indul ki a gondolkodás. Az ítéletnek helyes alakja tehát nem S, copula, P, hanem S, copula **S**. Midőn az ítéletek nemeit osztályozza, tekintettel az ismereti érvényességükre, a következő osztályokat állítja fel:

Elvont	} Állító	1. Elvont állítás, (indication, rávallás) (S általában véve rávall indicates S -re)	
		} Tagadó	2. Elvont tagadás kivétel által. (S nem mindig rávall, indicates) S -re.
			3. A különbségnek elvont kifejezése. (S különbözik S -től)
Összélt (concret)	} Állító	4. Összélt (concret) állítás. (Ezen S rávall S -re)	
		} Tagadó	5. Egyszerű összélt (concret) tagadás. (Ezen S rá nem vall S -re.)
			A különbségnek összélt (concret) kifejezése. (Ezen S különbözik S -től)

Szerző továbbá összeállítja még az ítélet nemeinek oly tábláját, melyben a viszony két tagjának azon körülménye vétetik különösen tekintetbe, vajjon az alany, mint ok megelőzi-e az állítmányt, (Succession), vagy vele mindig össze van-e kötve (co-existence). Végre még a conversiot és a contrapositiót vizsgálja, mit ő »The law of Counter-indication«-nek nevez. E cikk megérdemli, hogy azok, kik a logikában az ítéletek tanát kidolgozzák, figyelembe vegyék. III. On some points of Ethics, by A. Bain. Bain ez értekezésben M. Leslie Stephen »Science of Ethics« című munkájának egyes tételeit megkritizálja. Ez utóbbi munka az eddig megjelent bírálatok szerint oly jeles, hogy megérdemlené, hogy valaki, ki az etikával tüze-